

TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA TÜRKÇEDE ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

Bülent ÖZKAN*

Ayşe Eda GÜNDOĞDU**

ÖZET

Kültür, bir toplumda soyut ve somut bütün kurumları yapısında barındıran, hem ulusallığı hem evrenselliği içeren toplumsal birikim olarak tanımlanabilir. Kültür kavramı, toplumsal cinsiyet rolleri açısından ele alındığında, birtakım karşılıklı belirlemeler söz konusudur. Toplumsal cinsiyet kalıpları kültürü oluştururken kültür de söz konusu kalıpların bireylerarası ve kuşaklararası taşınmasını sağlar. Bu bağlamda dil kültürün tanımlayıcısı olarak içkin yapısında o toplumun kültürel tüm özelliklerinin taşıyıcısıdır. Bunu yaparken de sözlü kültür geleneği olan birtakım anlatım biçimlerini kullanmaktadır. Söz konusu anlatım biçimleri atasözleri ve deyimlerdir. Bu formlar kültürü taşıması ve toplumun hayata bakış açısını yansıtması açısından önemlidir.

Bu çalışmanın amacı, atasözleri ve deyimler doğrultusunda Türk kültüründe kadın ve erkeğin rollerini ve toplumun söz konusu rollerden beklentilerini ortaya koymaktır. Çalışmada “kız, oğul/oğlan, kadın, erkek, adam” kavramlarının yer aldığı atasözleri ve deyimler ele alınacak, söz konusu kavramlar toplumsal cinsiyet bağlamında irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: atasözü, deyim, kültür, rol, toplumsal cinsiyet.

PROVERBS AND IDIOMS IN THE CONTEXT OF GENDER IN TURKISH

ABSTRACT

Culture, includes all the abstract and concrete structures institutions in a society. In this sense, ‘culture’ can be defined as a social knowledge that is containing both nationality and universality. When considering about the culture, it can be seen some mutual determinations in a terms of gender mainstreaming roles. The gender stereotype creates the culture; and also the culture allows the transfer of interpersonal and intergenerational structures. In this context, an imminent structure of language descriptively has a translative role in all the cultural features as identifier. While doing this, it uses some forms of expression of the verbal culture traditions. These expression forms are proverbs and idioms. In cultural transmission, these are important as reflecting the point of view of society and perspectives of them.

---

*Yrd. Doç. Dr., Mersin Ü. Eğt. Fak. Türkçe Eğt. Böl. El-mek: ozkanbulent@cu.edu.tr

** Mersin Ü. Eğt. Fak. Türkçe Eğt. Böl. Yüksek Lisans Öğrencisi. El-mek: aedagundogdu@gmail.com

The purpose of this study, to present the role of man and woman in Turkish society by the direction of proverbs and idioms, and also the expectations of society from these roles. In this study, the proverbs and idioms are including notions of “girl, boy; woman, man” will be evaluated and these notions will be examined in the context of gender mainstreaming.

Key Words: proverb, idiom, culture, role, social gender.

Giriş

Kültür; aile, gelenekler, görenekler, din, sanat, yaşayış biçimi, bilim vb. kurumların birbiri ile etkileşiminden oluşan bir bütündür (Köksal 2003: 85). Kültürü oluşturan öğelerden de anlaşılacağı gibi kültürün maddi ve manevi diye ayrabileceğimiz iki yönü vardır. İnsanın ürettiği tüm nesnelere, maddi kültürü oluştururken; gelenek, görenek, din, inançlar, tutumlar, beklentiler kısaca topluma biçim veren ürünler manevi kültürü oluşturmaktadır (Köknel, 1981: 18). Kültür maddi ve manevi öğelerin karşılıklı etkileşimiyle bir bütün haline gelir. Söz konusu bütünün sağlıklı işleyebilmesi için, üzerinde uzlaşmış belirli bir iletişimsel dizgenin varlığı ön koşul olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda kültürün uygulanabilmesi, aktarılabilmesi ve geliştirilebilmesi için toplumca kabul edilmiş ortak bir dil olması gerekir. Dil, iletişimsel süreçte kültürün taşınmasını sağlarken aynı zamanda kültür, dilin sözcüğüne katkıda bulunma işlevini içerisinde barındırır.

Humboldt’a göre bir ulusun karakterini en açık şekilde ortaya koyan, o ulusun dilidir ve bir dili diğerlerinden ayıran yalnızca bu dilin farklı göstergeleri kullanması değil aynı zamanda söz konusu dilin başka bir düşünme biçimine sahip olmasıdır (Akarsu 1998: 59-64). Bir dilin sözcüğüne etkileyen en önemli öğelerden biri o dili kullanarak iletişimsel süreci gerçekleştiren toplumların kültürel yapısıdır. Bu süreci tam tersine çevirmek de mümkündür; dilde hiçbir sözcük ‘nedensiz’ var olmamaktadır, bu doğrultuda bir topluluğun kültürel yapısını irdelemek için mutlaka o topluluğa ait dilsel durumlar göz önünde bulundurulmalıdır. Kültür incelemelerinin büyük bir bölümünün, dil incelemeleri üzerine kurgulanmasının da temel nedeni budur. Örnek vermek gerekirse, Türkçenin sözcüğüne akrabalık ilişkileri ayrıntılı tanımlamalarla yer almaktadır. “*Dayı, amca, teyze, hala, yeğen, görümce, elti, bacanak, baldız, kaynana, kayınvalide kayınbaba, kaynata*” gibi akrabalık terimlerinin her biri ayrıca belirtilmektedir. Bu durumda, Türk kültüründe akrabalık ilişkilerinin önemli olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Öte yandan yalnızca akrabalık terimleri değil, bir milleti oluşturan boy ilişkileri de bu bağlamda değerlendirilebilir.

Toplumdaki dengeye ulaşmış kültürel örüntünün belleği olan dil, söz konusu örüntünün korunması ve kültürel bütünlüğün sağlanması bakımından gelenekleri içerisinde barındırır. Dille geleneklerde ortak olarak var olan “hiçbir zaman unutulmama” özelliği, iki kurum arasında bir bütünleşmeye yol açmıştır. Atasözleri ve deyimler gibi her dilde gözlenen dil olguları bu bütünleşmenin bir sonucudur (Köksal 2003). Bu çerçevede, bir

Turkish Studies

dilin söz varlığındaki atasözleri ve deyimlere bakılarak geçmişe ve şimdije yönelik kültürel çıkarımlarda bulunmak mümkündür.

1. Atasözleri

Her ulusun kendi deneyimleri ve bilgeliğiyle oluşturduğu atasözleri, bir dil birliğinin dünya görüşünü, yaşayış biçimini yansıttığı gibi o toplumun kültür tarihiyle ilgili önemli ipuçları da verir (Aksan 2007: 38). Atasözleri; ‘anonim özellik taşıyan, atalardan kaldığı kabul edilen ve toplumun yüzyıllar boyunca geçirdiği sözlük ve denemelerden, ortak düşünce, tutum ve davranışlarıyla dünya görüşünden oluşan, genel kural niteliğindeki kısa, özlü, kalıplaşmış söz (Korkmaz 2007: 27), eski nesillerin uzun denemelere dayanan hükümlerini, genel kural, bilgece düşünce veya öğüt olarak düstur haline getiren ve kalıplaşmış söz biçimleri bulunan, herkesçe benimsenmiş özlü söz (Topaloğlu 1989: 32) tanımlarına karşılık gelmektedir.

*Büyük Türkçe Sözlük*¹’te¹, atasözleri *maxim* ve *proverb* ayrımlarına tabi tutulmuştur. *Maxim*, “eski kuşakların denemelerinden kalma yol gösterici, akıl verici yargı ve öğüt” olarak tanımlanırken, *proverb* “halkın, doğal ve toplumsal olaylarla ilgili kanıtlarını belirleyen özlü, kısa, geleneksel; uyaklı, benzer, karşıt anlamlı, eş sesli sözcüklerle sözcük oyunlarından oluşabilen halk anlatımı” olarak tanımlanmıştır. Türkçede her iki tanım da atasözü olarak ele alınmaktadır. Örneğin *Koz gölgesi kız gölgesi, söğüt gölgesi yiğit gölgesi, dut gölgesi it gölgesi* atasözü hem “ağaçların gölgeleri ile doğal özelliklerini yansıtır, koz, yani ceviz ağacının altında insan, herkesin peşinde koştuğu bir kızın yanındaymışçasına mutluluk duyar; söğüdün gölgesi, boylu boslu bir yiğidin güvenini kazanır; dut ise altına meyvelerini döktüğü için gölgesi çıkarıcıların üşüştüğü bir yerdir.” biçiminde bilgi verirken *maxim*, hem de “koz-kız”, “söğüt-yiğit”, “dut-it” sözcükleri kendi arasında uyaklı olmasıyla *proverb* niteliğindedir.

Bunun yanı sıra, Aksoy (1995) atasözlerini biçimsel özellikler ve kavramsal özellikler olmak üzere iki açıdan inceler. Atasözlerinin biçimsel özellikleri, belirli kalıp içerisinde, belirli sözcüklerle söylenmiş olması, kısa ve özlü olması ve geniş zaman ya da buyurma kipiyle kullanılmasıdır. Kavramsal özellikleri ise toplumsal olayların, doğal olayların olağelme durumuyla ilgili bilgi vermesi, az sözle zengin anlatımı olması, deneye ya da mantığa dayanarak töre öğrencisi bildirmesi, gerçekleri, felsefi görüşleri bildirmesi, görenek gelenekleri/birtakım inanışları bildirmesidir (Aksoy 1995).

2. Deyimler

Deyimler, belirli bir kavramı, duyguyu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada kullanılmasıyla oluşan kalıplaşmış sözlerdir. Deyimler, bir dilin anlatım yollarını, o dili konuşan toplumun geçmişini, yaşam biçimini, geleneklerini ve çeşitli özelliklerini belirten önemli ipuçları sağlarlar. Genel olarak deyimler açısından dilden dile büyük ayrım vardır. Örneğin yağmurun çok yağdığını anlatmak üzere Türkçede *bardaktan*

¹ [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(15.05.2011\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(15.05.2011)).

boşanırcasına (yağmur yağıyor) ifadesi kullanılırken; İngilizcede “*it is raining cats and dogs*” (kediler ve köpeklercesine yağmur yağıyor) denir (Aksan 2007: 35-36). Deyimler, ‘anlatım gücünü artırmak için, gerçek anlamı dışına kayan, bazı sözcükleri değişmediği halde bazıları değişip çekimlenebilen kalıplaşmış birden çok sözcük’(Büyük Türkçe Sözlük); ‘çekici bir anlatım özelliği taşıyan, genellikle gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış söz öbeği’ olarak da tanımlanabilir (Topaloğlu 1989). Öte yandan, Erenoğlu (1997) deyimleri anlamsal ve yapısal olarak sınıflandırma yolunu seçmektedir:

Deyimleri anlamsal ve yapısal açılardan incelemek de mümkündür. Anlamsal açıdan deyimler ikiye ayrılmaktadır. Bazı deyimlerde deyimi meydana getiren sözlerden biri ya da hepsi kendi anlamı dışında kullanılırken bazılarında sözler gerçek anlamlarında kullanılır. (Cümle halinde bulunan deyimlerin sözleri gerçek anlamlarında kullanılır.) Bazıları ise mantık dışı ve abartılıdır. Yapısal açıdan ele alındığında ise deyimler dört farklı grupta toplanabilir. Bunlar; mastar halinde olanlar, tümcesel özellik taşıyanlar, fiil kipleri ile kullanılanlar ve isim veya fiil çekimine girenlerdir (Erenoğlu 2007: 1152).

Gerçek anlamından az çok farklı bir anlam taşıyan, en az iki kelimeden kurulmuş, çekici bir anlatıma sahip kalıplaşmış söz, kelime topluluğu olarak da tanımlanabilen deyimler bir dilde önemli yer tutarlar. Uzun gözlem ve tecrübelerin ürünü olan atasözleri ise; bir olayı açıklamaya, bir duruma açıklık getirmeye ve bir olaydan ders çıkarılmasını sağlamaya yönelik, hüküm anlatan dil birlikleridir. (Sinan 2001). Bu doğrultuda bir toplumda var olan atasözleri o toplumun dini, siyasi ve toplumsal yapısı ile ilgili birikimleri ortaya koyabilme özelliğine sahiptir.

Öte yandan, atasözleri ve deyimler birbiri ile anlamsal ve durumsal açılardan karşılıklı ilişki içerisindedir. Söz gelimi “Bir kıızı bin kişi ister, bir kişi alır.” atasözünde “kız istemek” ve “kız almak” deyimleri kullanılmıştır. Aynı şekilde, “Çobana verme kıızı, ya koyun güttürür ya kuzu.” atasözünde “kız vermek” deyimi yer almaktadır. Atasözleri kalıplaşmış bir yargıyı nasihat biçiminde ele alırken, deyimler de söz konusu yargının durumsallığı ile ilgili bilgi vermektedir.

3. Toplumsal Cinsiyet ve Kültür

Kadın ve erkek olmanın biyolojik farklarının dışında, kadın ve erkeğe toplumun ve kültürün yüklediği anlam ve beklentilerin tamamına *toplumsal cinsiyet* rolü denmektedir. Batı dillerinde kadın/erkek ayrımı için *sex* ve *gender* sözcükleri kullanılmaktadır. Bunlardan *sex*, cinsiyetin biyolojik yönünü; *gender* ise kadın ya da erkek olmaya toplumun ve kültürün yüklediği anlam ve beklentileri vurgulamaktadır (Ağrıdağ 2005). Söz konusu iki kavram arasındaki temel ayrım, *cinsiyeti* doğa belirlerken; *toplumsal cinsiyeti* kültürün belirlemesi ve toplumsal cinsiyet kimliği hakkındaki anlayışların, bunlarla bağlantılı olan cinsel tutum ve eğilimlerle birlikte çok erken yaşlarda oluşmasıdır (Üner 2008: 6).

Toplum, çocukları kız ve erkek olarak işaretler ve kültürün beklentisi olan rolleri öğretir. İnsanlar cinsler ya da gruplar hakkında kalıp yargılar geliştirme eğilimindedir ve cinsiyet ayrımı hakkında da güçlü kalıp yargılar vardır (Ağrıdağ 2005). İncelediğimiz atasözleri ve deyimlerde de söz konusu ayrımı net olarak görmek mümkündür. “Kız çocuk” bağlamında incelenen atasözleri ve deyimler sıklıkla evlilik, anne ile aynı kaderi

paylaşma, anneye yardımcı olma, baskı vb. izleklerle karşımıza çıkarken, “oğul/oğlan” bağlamında incelenen atasözleri ve deyimler, evin geçimine yardımcı olma, babanın mesleğini geleceğe taşıma, yiğitlik, övünç kaynağı olma izlekleriyle karşımıza çıkmaktadır. Araştırmanın devamında, söz konusu bağlamlar ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

3.1. Türk Kültüründe Toplumsal Cinsiyet

Yaşadığımız uygarlık dönemlerine göre Türk kültüründe kadını üç şekilde değerlendirmek mümkündür. Bunlar; devrinin ideal erkek tipi olan Alp tipine yaklaşan İslamiyet’ten önce ve göçebelik devrinde kadın, yerleşik medeniyete ve İslâmî kültür çevresine dâhil olduktan sonra kadın ve Batı medeniyeti tesiri altında kadındır (Kaplan 1988, Anıl 2004’ten). Türklerin göçebe yaşamına rağmen, doğal geleneksel millî kültüründe kadının şahsiyeti canlıdır ve kadın erkek eşittir. Türk toplumunda, Devlet Başkanlığı hizmeti erkeğin tekelinde değildir. “Hatun-Hakan” ekibi yönetiminden sorumludur. Emirnameleri beraber imzalarlar. Öyle ki kamu yetkisi hakan ile hatun’un her ikisinde ortak olarak toplandığı için “*hakan ve hatun buyuruyor ki*” sözleri ile bir buyruğa itaat edilir, şöenlerde, kurultaylarda, tapınma ve törenlerde elçilerin kabulünde, savaş ve barış kurullarında hatun da hakan ile birlikte olurdu. Kadınlara verilen önemin en önemli göstergelerinden biri İslamiyet öncesi Türk kültüründe Tanrı ve Tanrıçalara inanılması ve Türklerde en güçlü Tanrı’nın adının “Ana Tanrıça” olmasıdır (Göksel 1998). İslamiyet döneminde ise Oğuz Türklerinin üstünde yoğunlaşan Arap ve Bizans kültürünün yorumlanma süreci Türk kadınının sosyalleşmesi üzerinde olumlu etkilere sahip değildir. Osmanlı İmparatorluğu devrinde İslam felsefesinin yorumu o tarzda gelişmiştir ki, kadının durumu anlaşılacak ölçüde gerilemiştir. İslamiyet’in yanlış yorumlanmasının örneğini 1069–1070 yıllarında yazılmış ilk İslami Türkçe eser olan Kutadgu Bilig’de görmek mümkündür. Eski Türk örf ve adetlerinde ve halk destanlarında görülen kadın hakkındaki yüksek ve hür fikirlerin olmadığı bu eserde: “*Aya koldaş erdeş söz aydım kese/ Bu kız togmasa yig tirig turmasa*” (Dostum sana kesin sözümü söyleyeyim, Kız doğmazsa, doğar yaşamazsa, daha iyi olur.) denmektedir (Ertuğrul 2006: 4-7). Bu anlamda, kültürü etkileyen güçlü bir öge olan dini inanışın ve bu inanışı yorumlama biçiminin toplumdaki kadın imgesini “güçsüz, korunmaya muhtaç ve erkeğe bağlı” bir hale getirirken; bir toplumda bireyin statüsünü belirten en önemli göstergelerden aile, evlilik, boşanma, miras ve mülkiyete ilişkin kararlar, sosyal hayattaki özgürlük, erkeklerin faydalanabildiği haklar olarak yerini almaktadır (Berktaş 2004: 11).

Cumhuriyet döneminde ise kadına, aile ve özel alandaki “doğal” görev ve sorumluluklarının yanı sıra, bir de toplumsal alanda fedakârlık ve sorumluluk yüklenildiğini, aynı zamanda kamusal alanın, eğitim ve mesleklerin var olmasıyla, kadının birey olabilmesinin yolunun açıldığını da görmek mümkündür (Berktaş 2007). Cumhuriyet döneminde, daha başka bir ifadeyle Batı medeniyeti tesirinde kadın ise erkekle hak ve özgürlük bakımından eşit duruma gelerek çalışma hayatında erkekle aynı konumda yerini almıştır. Elbette ki kültür ve buna bağlı olarak dil, bir toplumun yalnızca günlük koşullarını değil aynı zamanda tarihsel bir arka planla geçmişin koşullarını da yapısında barındırır. Bu

açıdan bakıldığında, kültürün taşıyıcısı olan dilsel evren, atasözleri ve deyimler yoluyla kültürel serüvene ışık tutan önemli araçlardan biridir.

Bütün kültürlerde olduğu gibi Türk kültüründe de toplumsal cinsiyeti belirleyen bir başka önemli faktör ise cinsiyet rollerinin gerektirdiği sorumluluklardır. Doğa-kültür ekseninde bakıldığında ise kadının anne olma rolü ve çocuğun güçsüz konumu kadının sosyalleşme sürecini önemli ölçüde etkilemektedir. Bebeklikten sonra çocuklar büyük işler yapmak için yeterince güçlü değildir, fakat hareketli olup tehlikeli işleri anlayamazlar; dolayısıyla çocukların denetime ve sürekli bakıma ihtiyaçları vardır. Anne bu görevi gerçekleştiren kişidir ve bu görev anne ile çocuk arasındaki bakım bağının bir uzantısıdır. Dolayısıyla kadının kendi faaliyetleri çocuğun faaliyetleri bağlamında şekillenmekte ve ev içi aile grubuyla sınırlanmaktadır (Ortner 1974, Eken 2005'ten). Erkek ise ekonomik kaygılar doğrultusunda ev dışında bir sosyal yaşantı sürdürmekte ve toplumda kadına göre daha etkin davranma ve söz sahibi olma özelliğini taşımaktadır. Kısacası, "Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkek olarak, toplumun istekleri çerçevesinde şekillenen rollerin ifade edilmesidir." (Özdemir 2010: 102).

4. Toplumsal Cinsiyet Rollerini Bağlamında Atasözleri ve Deyimler

4.1. "Kız Çocuk" Bağlamında Atasözleri ve Deyimler

Türk toplumunda kız çocuğu koruma zorluğu ve kız çocuk sahibi olmanın sorumlulukları aileyi erkek çocuk sahibi olmayı isteme eğilimine sürüklemektedir. Erkek çocuğun daima aile içerisinde kalarak sosyal hayata katkıda bulunmasına karşın kız çocuğunun belirli bir zaman aralığı dâhilinde ev ortamında kalacak olması da kız çocuk-erkek çocuk ayrımını etkileyen olgulardandır. Öte yandan, doğa-kültür açısından bakıldığında, kadının temel görevi neslin devamı niteliğinde olan bireyleri doğurmak ve yetiştirmektir. Erkek ise eşinin ve çocuklarının temel ihtiyaçlarını karşılama sorumluluğunu üzerinde taşır. İncelenen atasözlerinde, yukarıda değinildiği gibi, evlilik ve çocuk doğurma rolü, en önemli ve sıklıkla gözlenen izleklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

"Kız çocuk" bağlamında atasözleri ve deyimler; "anne-kız ilişkileri ve benzerlikleri üzerine kurulu olanlar", "kızın evlenme çağı ile ilgili olanlar", "evlenme sürecini yansıtanlar", "kız çocuk-oğlan çocuk ayrımı ile ilgili olanlar", "aile içerisinde kız çocuğun özellikleri ile ilgili olanlar" olmak üzere beş farklı izleğe sahiptir.

4.1.1. Anne-Kız İlişkileri ve Benzerlikleri Üzerine Kurulu Olanlar

Bireyin birtakım sosyal ve kültürel değerleri gözlemleyerek öğrendiğini belirten Bandura'nın Sosyal Bilişsel Kuramı açısından bakıldığında "model alma"nın toplumsallaşmada önemli bir yeri olduğu görülür. Gözlem yoluyla, çevrenin ve eşyaların nasıl kullanılacağı, değerler, inanç sistemi, duygularını açıklama biçimi gibi roller kazanılabilir (Senemoğlu 2005: 230). Bu doğrultuda kız çocuğuna en yakın model olan annenin kültürel boyutta aynı kavramsal alanda yer alması doğal bir süreçtir. Kız çocuk, anne ile daha bağımlı ve ortaklaşa yaşamakta; annenin sırdaşı, yardımcısı ve

beklentilerinin aracı olarak görülmektedir (Köknel 1981: 48). Özellikle “Anasının kızı.”, “Anasına bak, kızını al, kenarına bak, bezini al.” gibi atasözleri ve deyimlerde söz konusu kültürel ve sosyal aktarımın belirleyiciliğini görmek mümkündür.

“Ana ile kız, helva ile koz.” (*Atasözü*)

“Ana kızına taht kurar, kız bahtı kocadan arar.” (*Atasözü*)

“Ana kızına taht kurmuş, baht kuramamış.” (*Atasözü*)

“Ananın bahtı kızına.” (*Atasözü*)

“Anasına bak, kızını al, kenarına (kıyısına, tarağına) bak, bezini al.” (*Atasözü*)

“Anasının kızı.” (*Deyim*)

“Bir anaya bir kız, bir kafaya bir göz.” (*Atasözü*)

4.1.2. Kızın Evlenme Çağı ile İlgili Olanlar

İncelenen atasözleri ve deyimlerde, evlenmek üzere seçilecek olan kızlara yönelik birçok ölçüt sunulmakta, bu ölçütler öğretici bir biçimde deyim ya da atasözlerinin yapılarında yer almaktadır. Kız çocuğu bağlamında ele alınan atasözleri ve deyimlerin birçoğu kızın evlenme çağı ile ilgili olanlardır. “Kız beşikte, çeyiz sandıkta”, “On beşinde kız ya erde gerek ya yerde” gibi kültürel kullanımların, sosyal hayatta evliliğe önem verildiği ve kız çocuğunun genç yaşta evlendirilmesi gerektiği gibi düşüncelere ulaşılabilir.

“At beslenirken kız istenirken.” (*Atasözü*)

“Bez alırsan Mısır’dan (Musul’dan), kız alırsan asilden.” (*Atasözü*)

“Dazlayan daza düşer, kel başlı kıza düşer.” (*Atasözü*)

“Ergen gözüyle kız alma, gece gözüyle bez alma.” (*Atasözü*)

“İven kız ere varmaz, varsa da baht bulmaz.” (*Atasözü*)

“Kız beşikte (kundakta), çeyiz sandıkta.” (*Atasözü*)

“Kız kucakta, çeyiz bucakta.” (*Atasözü*)

“Kızı gönlüne bırakırsan ya davulcuya kaçır (varır) ya zurnacıya.” (*Atasözü*)

“Komşu kızını almak, kalaylı kaptan (tastan) su içmek gibidir.” (*Atasözü*)

“On beşinde kız, ya erde gerek ya yerde.” (*Atasözü*)

“Tarlının taşlısı, kızın saçlısı, öküzün (ineğin) başlısı.” (*Atasözü*)

“Tarlayı taşlı yerden, kızını kardaşlı yerden.” (*Atasözü*)

“(bir kızını) Leğen başından almak.” (*Deyim*)

“(kızın) Boyu bacadan mı aştı?” (*Deyim*)

4.1.3. Kızın Evlenme Sürecini Yansıtanlar

Türk kültüründe evlenme geleneğinde yaygın olan ve istenen durum, evlenmeyi düşünen erkeğin ve ailesinin kız evinde gidip onu ailesinden istemesidir. Eğer aile kızını evlendirmek istemezse kız ve erkeğin izinsiz olarak evlenmeleri sık görülen bir durumdur. İncelenen deyimlerden birinin izinsiz evlenmeye yönelik olduğunu görmek mümkündür. Öte yandan incelenen atasözleri ve deyimlerde, “evlenecek kız”ın ikincil derecede önemli olduğunu ve “kız istemek, kız almak” gibi eylemlerin başkalarınınca gerçekleştirildiğini görmek mümkündür.

“Bir kıza dünür düşmek.” (Deyim)

“Bir kıızı bin kişi ister, bir kişi alır.” (Atasözü)

“Kız evi, naz evi.” (Atasözü)

“Kız almak.” (Deyim)

“Kız istemek.” (Deyim)

“Kız kaçırmak.” (Deyim)

“Kız vermek.” (Deyim)

4.1.4. Kız Çocuk/Oğlan Çocuk Ayrımında Bulunanlar

İncelenen bazı atasözlerinde cinsiyetler arası ayrımın çok net yapıldığını görmek mümkündür. Örneğin, “Oğlan atadan (babadan) öğrenir sofrayı açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi.” atasözünde oğlan çocuğunun ve kız çocuğunun ayrı ayrı görevleri olduğunu görmek mümkündür. Bunun yanı sıra babanın oğluna, annenin ise kızına modellik yapması gerektiği de ayrıca vurgulanmaktadır. Yine aynı şekilde, oğlan çocuğu ile dayının, kız çocuğu ile de halanın rollerinin özdeşleştirilmesi, kadın-erkek ayrımı doğrultusunda yapılan bir rol dağılımıdır. Öte yandan, “Oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün.” atasözü de ailede oğlan çocuğu doğurmanın önemli olduğu iletilisini içerisinde barındırmaktadır.

“Oğlan atadan (babadan) öğrenir sofrayı açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi.” (Atasözü)

“Oğlan dayıya, kız halaya çeker.” (Atasözü)

“Oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün.” (Atasözü)

4.1.5. Aile İçerisinde Kız Çocuğun Özelliklerini Yansıtanlar

İncelenen atasözleri, aile içerisinde kız çocuğunun bakımının zor olmasına ve iki kız çocuğuna sahip ailelerin bu zorluğu daha çok yaşamasına yönelik çıkarımlar yapmakta ve kız çocuğunun aile gözetiminde bulunması gerektiğine değinmektedir.

“Kızını dövmeyen, dizini döver.” (Atasözü)

“Bir evde iki kız, biri çuvaldız biri biz.” (Atasözü)

Turkish Studies

“Bir ev (gemi) donanır, bir kız (çıplak) donanmaz.” (*Atasözü*)

4.2. “Oğlan/Oğul” Bağlamında Atasözleri ve Deyimler

Türk kültüründe oğlan çocuğun değeri, kız çocuğuna göre daha yüksektir, çünkü ondan beklentiler çoktur; hem baba adını, soyunu ve ocağını sürdürecektir, hem de anne babaya toplumsal üstünlük kazandıracaktır.

Erkek çocuğuna verilen değer köylerden kentlere ve büyük kentlere doğru gidildikçe değişmektedir. Büyük kentlerde kız erkek ayırımı yapılmadan çocuğun aile bağlarını güçlendirici fonksiyonu köylere göre daha çok vurgulanmaktadır. “(Kağıtçıbaşı 1969, Ergan 1999’dan)”. “Oğlan/Oğul” bağlamında atasözleri ve deyimler, “baba-oğul ilişkileri/benzerliği üzerine kurulu olanlar”, “aile içerisinde oğlan çocuğunun özellikleri”, “evlilik bağlamında oğlan çocuğu” olmak üzere üç ana grupta toplanmıştır.

4.2.1. Baba-Oğul İlişkileri/Benzerliği Üzerine Kurulu Olanlar

Baba kavramı, yüzyıllar boyu dünyanın her yerinde yaratıcı, düzenleyici, bulucu, kurucu, yönetici kavramlarıyla eş tutulmuş ya da bunlar yerine kullanılmıştır. Söz konusu toplumsal özelliklerin yanı sıra ekonomik açıdan da belirleyici kararlar verme yetkisi babanın olmuştur (Köknel 1981: 43). Ailede baba herhangi olumsuz bir durumla karşılaştığında, babanın yerine geçecek olan erkek çocuktur ve tıpkı anne-kız ilişkilerinde olduğu gibi baba-oğul ilişkilerini de Sosyal Bilişsel Kurama göre değerlendirmek mümkündür. Oğlan çocuğunun en yakınındaki model babasıdır ve değinildiği gibi birtakım sosyal ve kültürel öğretileri babasından alır. “Babanın sanatı oğla¹ mirastır.”, “Babasının oğlu.” benzeri atasözleri ve deyimler de kültürümüzde, oğlun babaya olan benzerliği, babanın sanatını oğlunun devam ettirmesi gibi sıklıkla rastlanan motifleri içerisinde barındırmaktadır. Bunun yanı sıra bazı atasözlerinde ise baba ile oğlun ev içinde yaşadığı geçimsizliklere de değinilmiştir.

“Ata dostu oğla mirastır.” (*Atasözü*)

“Atanın sanatı oğla mirastır.” (*Atasözü*)

“Babanın sanatı oğla mirastır.” (*Atasözü*)

“Babasının oğlu.” (*Deyim*)

“Baba koruk (erik) yer, oğlunun dışı kamaşır.” (*Atasözü*)

“Babayla oğlanın pabucu bir olunca evde kavga eksik olmaz.” (*Atasözü*)

“Baba oğluna bir bağ bağışlamış; oğul babaya bir salkım üzüm vermemiş.” (*Atasözü*)

¹Türk Dil Kurumu, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü’nde kullanımı bu şekildedir.

4.2.2. Aile İçerisinde Oğlan Çocuğun Özellikleri

Aile içerisinde oğlan çocuğunun “eve ekmek getirmek” yani aile ekonomisine katkıda bulunmak ve sosyal hayatta erk göstergesi olmak iletileriyle kullanıldığını görmek mümkündür. “Ağaç yeşert meyve getirsin, oğlan büyüt ekmek getirsin”, “Buğdayım var deme ambara girmeyince, oğlum var deme yoksulluğa ermeyince (düşmeyince).” gibi atasözlerinden bunu anlamak mümkündür. Oğlum deli malı neylesin, oğlum akıllı malı neylesin.”, Öte yandan, “Akıllı oğlan neyer ata malını, akılsız oğlan neyer ata malını.” atasözlerinde de oğlan çocuğunun savurganlığından ve akılsızlığından yakınma söz konusudur. Öte yandan, “Benim oğlum bina okur, döner döner yine okur.” atasözü oğlan çocuğunun bir konu üzerinde inat etme, bildiğinden şaşmama özelliğini vurgulamaktadır.

“Ağaç yeşert meyve getirsin, oğlan büyüt ekmek getirsin.” (Atasözü)

“Buğdayım var deme ambara girmeyince, oğlum var deme yoksulluğa ermeyince (düşmeyince).” (Atasözü)

“Çifte gelmeyen öküz olsun, işe gitmeyen oğlun.” (Atasözü)

“Akıllı oğlan neyer ata malını, akılsız oğlan neyer ata malını.” (Atasözü)

“Benim oğlum bina okur, döner döner yine okur.” (Atasözü)

“Oğlum deli malı neylesin, oğlum akıllı malı neylesin.” (Atasözü)

4.2.3. Evlilik Bağlamında Oğlan Çocuğu

Sosyal hayatın yaşam alanlarından biri olan evlilik sürecinde de tıpkı diğerlerinde olduğu gibi, daha çok oğlan çocukları ve erkekler ön plandadır. Bu doğrultuda, atasözlerinin bir kısmı erkek çocuk isteğine gönderme yapmaktadır. İlginç olan bir nokta ise “kız çocuk” bağlamında evlenme sürecini yansıtan birçok atasözü varken “oğlan çocuğu” bağlamında böyle bir duruma rastlanılmamasıdır.

“Gelin eşikte, oğlan beşikte.” (Atasözü)

“Balın âlâsı (tazesı) oğlun tazesinden.” (Atasözü)

4.3. “Kadın” Bağlamında Atasözleri ve Deyimler

İncelenen atasözleri daha çok kadın/erkek ayrımı üzerine yapılandırılmıştır. Atasözlerinde, kadının sosyal hayatta olduğu gibi aile hayatında da ikinci planda olduğu ve erkeği yücelten iletiler bulunduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra kadının kurnazlığına, eğlenceye düşkünlüğüne, iyi bir aileden gelmesi gerektiğine ve uzun saçlı olma gibi fiziksel özelliklere değinilmiştir.

“Erkek getirmeyi, kadın yetirmeyi bilmeli.” (Atasözü)

“Erkek sel, kadın göl.” (Atasözü)

“Kadının şamdanı altın olsa mumunu dikecek erkektir.” (Atasözü)

“Gökyüzünde düğün var deseler kadınlar merdiven kurmaya kalkar.” (Atasözü)

Turkish Studies

“Kadının fendi, erkeği yendi.” (Atasözü)

“Pekmezi küpten, kadını kökten al.” (Atasözü)

“Tarlanın taşlısı, karının (kadının) saçlısı.” (Atasözü)

4.4. “Erkek” Bağlamında Atasözleri ve Deyimler

Erkek, evin geçimini sağlayan ve kadına göre daha üst düzey bir statüye sahip bir birey olarak karşımıza çıkmakta iken yine aynı bağlamda kadının görevinin erkeğin getirdiği kazancı yetirmek olduğu ön plana çıkarılmaktadır. Bunun dışında, erkeğin günlük hayattaki gücüne/önemine göndermede bulunan atasözü ve deyimlerle de karşılaşmak mümkündür.

“Erkeğin kalbine giden yol midesinden geçer.” (Atasözü)

“Erkek getirmeyi, kadın yetirmeyi bilmeli.” (Atasözü)

“Erkek sel, kadın (avrat) göl.” (Atasözü)

“Erkekliğe sığmamak.” (Deyim)

“Erkekliğine yedirememek.” (Deyim)

“Erkeklik öldü mü.” (Atasözü)

“Erkeklik sende kalsın.” (Atasözü)

“Kadının şamdanı altın olsa mumunu dikecek erkektir.” (Atasözü)

4.5. “Adam” Bağlamında Atasözleri ve Deyimler

Adam sözcüğü daha çok “insan” sözcüğünü karşılama amaçlı, hem kadın hem erkek cinsiyetin üst kavramı olarak kullanılmıştır. Derlediğimiz otuz dört atasözü de bu savı desteklemektedir.

“Acı (kötü) söz insanı (adamı) dinden çıkarır, tatlı söz yılanı inden çıkarır.” (Atasözü)

“Adam adama (gene, her zaman) gerek olur.” (Atasözü)

“Adam adama yük değil, can gövdeye mülk değil.” (Atasözü)

“Adam adamdan korkmaz, utanır.” (Atasözü)

“Adam adamdır olmasa da pulu, eşek eşektir atlastan olsa çulu.” (Atasözü)

“Adam adamı bir kere aldatır.” (Atasözü)

“Adam beğenmemek.” (Deyim)

“Adam içine çıkmak.” (Deyim)

“Adam içine karışmak.” (Deyim)

- “Adam olana bir söz yeter.” (*Atasözü*)
- “Adam olana çok bile.” (*Atasözü*)
- “Adama benzemek (dönmek).” (*Atasözü*)
- “Adamın adı çıkacağına canı çıksın.” (*Atasözü*)
- “Adamın iyisi işbaşında (alışverişte) belli olur.” (*Atasözü*)
- “Adamın yere bakanından, suyun yavaş akanından kork.” (*Atasözü*)
- “Ağaca dayanma kurur, adama (insana) dayanma ölür.” (*Atasözü*)
- “Akıl adama sermayedir.” (*Atasözü*)
- “At, adımına göre değil, adamına göre yürür.” (*Atasözü*)
- “Az günün adamı olmamak.” (*Deyim*)
- “Bir adama kırk gün (deli dersin deli, akıllı dersin akıllı olur) ne dersin o olur.” (*Atasözü*)
- “Dün cin olmuş, bugün adam çarpıyor.” (*Atasözü*)
- “İnsan (adam) kıymetini insan (adam) bilir.” (*Atasözü*)
- “İnsanın (adamın) alacası içinde, hayvanın alacası dışındadır.” (*Atasözü*)
- “İşinin adamı (olmak).” (*Deyim*)
- “Kalıbının adamı olmamak.” (*Deyim*)
- “Kalıp kıyafetle adam adam olmaz.” (*Atasözü*)
- “Kuyudan adam çıkarmak.” (*Deyim*)
- “Kürk ile börk ile adam olunmaz.” (*Atasözü*)
- “Mal adama hem dost, hem düşmandır. (*Atasözü*)
- “Mürüvvetsiz adam, suyu çekilmiş değirmene benzer.” (*Atasözü*)
- “(birini) adam yerine (hesabına) koymak.” (*Deyim*)
- “(birini) adamdan saymak.” (*Deyim*)
- “(birini, bir şeyi) adam etmek.” (*Deyim*)

SONUÇ

Çalışmada, atasözleri ve deyimler “kız çocuk” bağlamında incelendiğinde, “anne-kız ilişkileri ve benzerlikleri üzerine kurulu olanlar, kızın evlenme çağı ile ilgili olanlar, kızın evlenme sürecini yansıtanlar, kız çocuk/oğlan çocuk ayrımında bulunanlar, aile içerisinde kız çocuğun özelliklerini yansıtanlar” olmak üzere beş farklı izlek tespit edilmiştir. Özellikle evlenme ile ilgili izleklerin çoğunlukta olması, kız çocuğuna yönelik beklentilerin büyük çoğunluğunun evlenme-yuva kurma üzerine olduğunu göstermektedir.

Atasözleri ve deyimlere “oğlan çocuğu” açısından bakıldığında ise baba-oğul ilişkileri/benzerliği üzerine kurulu olanlar, aile içerisinde oğlan çocuğun özellikleri, evlilik bağlamında oğlan çocuğu olmak üzere üç farklı izlek tespit edilmiştir. İncelenen atasözleri ve deyimlerde, oğlan çocuğuna yönelik beklentilerin büyük çoğunluğunun aileye ekonomik katkıda bulunma ve babanın mesleğini devam ettirme üzerine şekillenmiş olduğu görülmektedir.

Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda gerek toplumsal konum, gerekse davranış modellemesi açısından, kız çocuk ve erkek çocuk ayrımının var olduğunu görmek mümkündür. Söz konusu bakış açısı “kadın” ve “erkek” izlekleri için de geçerlidir. Kadının sosyal hayattaki işlevi ev içerisinde gerçekleşen faaliyetler olarak yuva kurmak, kız çocuğuna modellik etmek iken; erkeğin işlevinin daha çok ailenin geçimini sağlamak olduğunu görmek mümkündür.

Atasözleri ve deyimler “adam” izleği açısından incelendiğinde ise, toplumsal cinsiyete yönelik kesin bir ayırım yapabilmek söz konusu değildir. Bu doğrultuda “adam” kavramı her iki cinsiyete de göndermede bulunabilmektedir.

Yukarıdaki açıklamalara koşut olarak, atasözleri ve deyimlerin büyük çoğunluğunda erkek egemen bir toplumun ve erkek çocuk sahibi olmanın önemine değinildiği ve kız çocukları ikinci planda kaldığı çıkarımına ulaşmak mümkündür. Alagözlü (2009), “*Dil ve Cins: Türkçe Atasözlerinde ve Deyimlerde Kadın Üzerine Eğretilemeler ve Toplum-Bilişsel Yapı*” adlı çalışmasında “kadın” olgusu ile bağdaştırılan kavram alanlarının, dolayısıyla eğretilemelerin, olumsuz çağrışımlar yaratması ile kadını sınırlayan, önemsizleştiren, yer yer küçümseyen ve küçülten bir bakış açısı ile sunulduğu sonucuna ulaşmıştır.

Çalışmada incelenen atasözleri ve deyimlerin bu savı desteklediği örnekler sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Elbette ki günümüz koşulları ile geçmişin koşulları birbiri ile paralellik göstermemektedir ve geçmişteki “kadın” imgesi ile günümüz kadın imgesi arasında çok büyük farklılıklar vardır. Fakat bu durum yalnızca kadınların olumsuzlandığı bir kültür ortamının var olduğu anlamına da gelmemektedir. İncelediğimiz örneklerde “*Benim oğlum bina okur, döner döner yine okur. (Atasözü), Oğlum deli malı neylesin, oğlum akıllı malı neylesin. (Atasözü)*” gibi kullanımların da olduğunu görmek mümkündür. Genel olarak kadın ikinci plana itilse de, eleştirelilik açısından bakıldığında erkeklere yönelik olumsuzluklara da rastlanılmaktadır.

Sonuç olarak, atasözleri ve deyimler cinsiyet olgusu açısından incelendiğinde, çeşitli toplumsal yaşantıların izlerini yapısında taşıdığı söylenebilir. Toplumsal rollerin cinsiyete yönelik dağılımları, verdiği mesaj ve izleksel kullanımların farklılaşması açısından ele alındığında eril cinsiyetin yüceltildiği ve ev dışı yaşamda yerini aldığı; dişil cinsiyetin ise ikinci planda kalarak ev içi yaşamda yerini aldığı gözlenmektedir. Öte yandan, atasözleri ve deyimlerin yüzyıllardır dil yapısında yer alması ve tarihi süreçte farklı toplumsal yapılar içerisinde şekillenmesi gerçeği çalışmamızı sınırlandırmaktadır.

KAYNAKÇA

- AĞRIDAĞ Gülseren. “Toplumsal Cinsiyet Rolü”, AKDAM Gönüllü Kadın Eğitimi Semineri, Adana 2005.
- AKARSU Bedia. **Dil-Kültür Bağlantısı**, Ankara: İnkılâp Yayınevi, 1998.
- AKSAN Doğan. **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- AKSOY Ömer Asım. **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, Ankara: İnkılâp Yayınevi, 1995.
- ALAGÖZLÜ Nuray. “Dil ve Cins: Türkçe Atasözleri ve Deyimlerde Kadın Üzerine Eğretilmeler ve Toplum-Bilişsel Yapı”, *International Journal of Central Asian Studies* 13, 2009: 37-48.
- ANIL A. Yılmaz. “Kutadgu Bilig’de Kadın”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 32, 2004: 91-99.
- BERKTAY Fatmagül. “Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye”, *İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi*, 2007.
- EKEN Hurigül. “Toplumsal Cinsiyet Olgusu Temelinde Mesleğe İlişkin Rol ile Aile İçi Rol Etkileşimi: Türk Silahlı Kuvvetlerinde Kadın Subaylar”, Yayımlanmamış doktora tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- ERENOĞLU Dilek. “Güvâhî’den Günümüze Atasözleri ve Deyimler”, *Turkish Studies/ Türkoloji Araştırmaları International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2/4 ,2007: 1150-1167.
- ERGAN Nevin G., “Türk Atasözü ve Deyimlerde Aile ve Akrabalık Anlayışı”, *Uluslar Arası Üçüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri, 15-29 Eylül 1993*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları 1999.
- ERTUĞRUL Gülden. “Anadolu’da Türk Kadın Haklarının Evrimi”, *Doğu Akdeniz Üniversitesi, 2. Uluslararası Kadın Araştırmaları Konferansı, Kadın Araştırmaları ve Eğitimi Merkezi, Gazimagusa* 26-28 Nisan 2006.
- GÖKSEL Burhan. “Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 41: 1998.
- KORKMAZ Zeynep. **Gramer Terimleri Sözlüğü**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- KÖKNEL Özcan. **Cumhuriyet Gençliği ve Sorunları**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1981.
- KÖKSAL Aydın. **Dil ile Ekin**, İstanbul: Toroslu Kitaplığı, 2003.
- ÖZDEMİR Mehmet. “Türkiye’deki Reklâmlarda Toplumsal Cinsiyet ve Sunumu”, *Millî Folklor* 88, 2010: 101-111.
- SENEMOĞLU Nuray. **Gelişim, Öğrenme ve Öğretim**, Ankara: Gazi Kitabevi, 2005.
- SİNAN A. Turan. “Türk Atasözlerinde Geçen Deyimler”, *Millî Folklor* 51, 2001: 136-140.
- TOPALOĞLU Ahmet. **Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1989.

TÜRK DİL KURUMU. “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü” (15.05.2011)
<<http://www.tdk.gov.tr> >

ÜNER Sarp, haz. “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği”, TC Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara: 2008.